

Részlet Piers Vitebsky - The Reindeer People című könyvéből

Fordította: Endrédy Tibor

A repülőutat Szebjánba egy Antónov-2, egy tizenkét üléses, kétfedelű kis repülőgép fedélzetén tettük meg, ami 1947-es tervezése óta az északi falvak mentőövévé vált. Plato és néhány csendes even mellett ültem, amint két órán át repültünk az erdős síkság felett, melyen kígyóként tekergett a Léna folyó, mint egy északi Amazonas, a 6000 láb magas hegyek felé. Ez volt a Verkhojanszk hegység, a hegycsúcsok félholdjának külső pereme, melyek szakadatlan sorban, 400 mérföldön keresztül futottak az Északi-tengerig. Ahogy múlik a békés tél, ebben a szinte teljesen szélcsendes kanyarulatban a hőmérséklet néha az északi-sarki rekord, -71 Celsius fok közelébe süllyed, amit csak egy Déli-sark melletti hely tud megdönteni az Antarktison. Pár évvel később, mikor visszatérek ide télen is, a saját bőrömön tapasztalom meg, amit eddig csak fizikából tanultam: vagyis hogy a hideg az univerzum alapállapota, míg a meleg egy szűkös erőforrás.

A rövid nyarak alatt a hőmérséklet elérheti a 30 fokot is, így a hőkülönbség az év egyik végétől a másikig nagyobb, mint a víz fagyás és forráspontja között, vagyis itt a legnagyobb a hőmérséklet ingadozás a világon. Ennek ellenére a nyári felmelegedés nem tart elég sokáig ahhoz, hogy néhány centiméternél mélyebben felolvassza a fagyott talajt. A felszín alatt a föld fagyott marad. Ez a permafroszt, mely az évszázadok során még a leghatalmasabb vörösfenyőket is csak lassan, sekély gyökérszettel hagyja növekedni. Néha a földalatti medencék fagyott vizéből álló jégtömbök a tavaszi erózióknak köszönhetően mamut tetemet hoznak a felszínre, ami az evenek legendája szerint az agyaraival buktatta fel az üledéket, hogy az idő kezdete előtt megalkossa az első szárazföldet. Az áthatolhatatlan föld csapdába ejti a rosszul felszívódó talajvizet, és nyáron néhány hétre a mocsaras vidéket szúnyogok lepik el. Ahogyan a rénszarvasok, én is elviselhetlenebbnek találtam ezt, mint a szélsőséges hideget.

A harmadik órában áttörtük a hegyfalat és beléptünk a hegycsúcsok útvesztőjébe, néha sziklák szürke árnyalatai mellett repülve, máskor patakokat követve, amik vékony barázdákként eredtek a csupas hegycsúcsokról és mocsarakat tápláló hatalmas, láthatatlan áramlásokká egyesültek. Némely északi lejtőn még késő nyáron is állandó hófúvások voltak. Nem a Jakutszktól

térképen mért 200 mérföldes távolság, hanem ezen hegyek szeszélyessége volt az, ami Szebjánt annyira megközelíthetlenné tette.

Amikor feltűnt a falu, láthatóan emberi célra készített tisztásnak látszott. A tajga vad tereinek irányításra jött létre, és abból az anyagból nőtt ki, melynek megszelídítésére tervezték. A tömör, orosz stílusú faházakat a környező hegyek erdejeiből származó vörösfenyőből építették és egyenetlen, vörösfenyő deszkákkal fedték. Az 1 négyzetmérföldnyi földterületre összerelt 750 lakosával, az emberi jelenlét abszurd koncentrációja volt ez, ahonnan a mindössze 90 aktív pásztor 4300 négyzetmérföldön (azaz 1,1 millió hektáron), fél Walesnyi területen át vándorolt, hogy 20.000 rénszarvasról gondoskodjon. A falu élete, amit az oroszok a föld és a rén-emberek irányítására építettek és melynek adminisztrációjában maguk is részt vettek, gazdag és összetett volt. A későbbi években, amikor a pásztorok táborában eltöltött hosszú tartózkodás után visszatértem a faluba, ahogyan a pásztoroknak, nekem is zsúfolt metropolisnak tűnt. De amikor 1988-ben először értem földet a parányi leszállópályán, úgy éreztem, hogy elértem az egyik legtávolabbi helyet, ahol csak ember élhet. Ha az apró, piros-fehér repülőgép nem jönne vissza, hogy felvegyen, egy hónapba telne elérni azt az utat, ami a 300 mérföldre fekvő Jakutzkba vezet.

De nem csak a fizikai elszigeteltsége miatt tűnt ez a hely annyira távolinak. Láthatatlannak tűntem, mint az űrutazó, aki egy másik dimenzióban lévő bolygót látogat meg. Úgy tűnt, hogy nem a félelem miatt hiányzott a szemkontaktus, mint Leningrádban, hanem mert az emberek annyira magukba forduló életet éltek, hogy nem volt benne hely egy másik világból érkező idegennek. Mindenki a saját dolgával volt elfoglalva, és ez a valami teljességgel kideríthetetlen volt. Az egyedüli emberek, akik egyáltalán tudomásul vették ottléteimet, azok voltak, akik nagyon pontos, hivatalos utasításokat kaptak, hogyan bánjanak velem. Akkor még nem értettem az evenek mások életébe be nem avatkozó kulturális ethosát, de antropológus létemre észre kellett volna vennem, hogy minden mozdulatomat figyelik és értékelik. Az egyik házban lakott Tolja testvére Anna, aki rendkívüli részletességgel ismerte minden család életének történetét és az egyik legértékesebb információforrássommá vált. Egy másik házban meglátogathattuk az öreg Vaszilij Pavolvicsot, az 1928-ban a szovjet titkosrendőrség által elhurcolt és soha többé viszont nem látott Baibalchan törzsfőnök fiát. Vaszilij Pavlovics, a régi törzsi történetek őrzője, az even költészet szakértője és archaikus tunguz nyelven írt saját dalainak szerzője volt Tolja egyik kedvence. A szomszédban pedig egy öreg élt, aki sosem tudott hozzászokni az épületekhez, így állandóan sátorban lakott, míg a gyerekei a házban. A falu szélén élt a mindenben kompetens Vlagyimir Nyikolajevics feleségével,

unokájával, egy saját maga által épített házban, ami erősebb, újszerűbb és tisztább volt, mint a többi. A többi házban szétszórva éltek a farm tisztviselői, a tanárok, a nővérek, a hivatalnokok, állatorvosok; kaleidoszkóp mintájára változó szövetségeket, féltékenységeket alkotva az igazgató irodájának hatalma körül.

Petr Afanasevics, az állami farm igazgatója és szövetségese az Öreg Efimov, csakúgy mint mások, a farm ikerházaiban laktak, viszont külön áramgenerátorral rendelkeztek. Ekkorra már a pásztor családoknak is volt házuk, amit főhadiszállásként és raktárként használtak, és a körkörös vándorlásukat a rénszarvasokkal néha megszakították egy-egy kirándulással a faluba. A pásztorok és vadászok és családjaik - ha a nyári szünet alatt meglátogatták őket -, voltak az egyedüli emberek, akik valaha is kimozdultak a tajgába. Ha bárki más a falun kívülre utazott, légi úton ment Jakutzkba, vagy Szangar körzet központjába, ami egy kis szénbányász város a hegyek Jakutzk felőli oldalán. Szibéria őslakosai, azóta hogy 2-3000 évvel ezelőtt házasították a rénszarvast, elsőként a Szebjánhoz hasonló falusiaknak köszönheték annak megtapasztalását, hogy milyen az, ha lepakolhatnak az *ucsákjaikról* (felnyergett rén - a ford. megj.) és nem kell újra felpakolniuk.

Épp ez az állandóság volt a szovjet hatóságok szándéka. Az 1920-tól folyamatosan alapított falvak célja az volt, hogy az északi őslakosokat rávegyék a letelepedett életmódra. De ezzel létrehozták a 22-es csapdáját, ami még ma is a rénszarvaspásztorok legfőbb problémája. Ezen a vidéken a bányászattól eltekintve nincs más mód a megélhetésre, csak a rénszarvassal kötött partnerség; és nem élhetnek a rénszarvassal másképp, csak ha követik folytonos vándorlását.

A környezetre adott hagyományos válasz a nomád életmód volt, melyben éves körforgásban egész családok éltek és vándoroltak együtt. Az új hatóságok azonban - a világ többi kormányával egyetértésben -, meg voltak róla győződve, hogy az ilyen szívből jövő nomadizmus „elmaradott”. A megoldásuk az volt, hogy a rénszarvas pásztorkodást pusztán gazdasági tevékenységgé minősítették át. Az úgynevezett „nomád életmódot” eltörölték (vagy a forradalom buzgó megfogalmazásában „likvidálták”), és felváltották a sokkal fejlettebb és civilizáltabb „ipari nomadizmussal”.

A tajga egy óriási szabadtéri húsgyárrá változott, ahol a rénszarvasokkal való törődést elválasztották a családtól és egy olyan állássá alacsonyították, mint bármely másik. Egy szoros interjú keretében, egy halom statisztikai adat segítségével amit hamar le is jegyzeteltem, az igazgató Petr Afanasevics elmagyarázta, hogyan is történt mindez. A pásztorokat tizenhárom, sorszámozott „brigádba” sorolták, ez egy olyan kifejezés, mellyel a szovjet rezsim az egyszerű civil munkát kvázi

katonai fegyvellemmel próbálta megtölteni. Egy brigádban általában voltak állandó tagok és volt néhány kevésbé elkötelezett fiatal, aki jött-ment. A tipikus brigád 6 férfi pásztorból állt, egy férfi „brigádvezető” irányította és egy „tábori munkás” nő főzött rájuk. Minden egyes brigád közel 2000 rénszarvast terelgetett. Az emberek és rénszarvasok adott csoportjaira 'brigád', 'nyáj', vagy 'x-edik számú tábor' néven hivatkoztak. Az elkövetkezendő évek során megtapasztalom, hogy az egyes brigádoknak megvan a saját stílusuk és hangvételük, amit a táj, az állatállomány és a brigádvezető személyisége, a tagok közti személyes kapcsolatok alakítottak, és az, hogy mennyire voltak a hatóságok pártfogoltjai vagy kegyvesztettjei.

A pásztorok élete, akár csak a bevándorló orosz bányászoké vagy olajmunkásoké, a földön végzett műszak és a faluban eltöltött szabadság között kezdett ingadozni. A műszak fogalmát néha annyira szó szerint vették, hogy a távozó pásztoroknak csak néhány percük volt, hogy a helikopter pörgő rotorja alatt átadják az információkat a nyáj helyzetéről az éppen érkező csapatnak. Még a rénszarvas is másfajta élőlényé változott. Közlekedési eszközből, mellyel más, vadon élő állatokra vadásztak, mostanra hússá vált - egy végtermékké. A pásztorok még mindig tartottak néhány lovaglásra idomított rénszarvast (kasztrált hímeket, hogy kezelhetőek legyenek), de a nyáj méretét, hogy folyamatos utánpótlást szolgáltatson a vágóhidaknak, hatalmasra növelték. Ez a növekedés általában 80%-ban nőstény tenyészállatokból állt.

Csak azokat a férfiakat tekintették bevethetőnek a földön, akik „napi szinten érintettek voltak a rénszarvastenyésztésben és akik számára a nomadizmus nélkülözhetetlen volt”. A családfőt a brigádvezetővel helyettesítették, és független fiatalokkal vették körül, akik szüntelenül mozogtak a brigádok között. A nőket viszont, akik korábban főztek, varrtak, bogyókat és gyógynövényeket gyűjtöttek, miközben vidámságot, szeretetet és társaságot nyújtottak, „a rénszarvastenyésztéssel nem közvetlenül összefüggőnek” minősítették és eltávolították. Mivel „fel nem használt erőforrásokká” váltak, tipikus szovjet női foglalkozásokat kaptak a faluban, mint szakács, nővér, ügyintéző, könyvelő, tanár és takarító. Bevezették a 'civilizált', ám veszteséges formáit a gazdálkodásnak, csak hogy biztosítsák a foglalkoztatottságot, mint amilyen a sarki rókák tenyészítése ketrecekben a bundájukért, vagy a tehenek gondozása, amik takarmány és menedék nélkül az év 9 hónapjában képtelenek lettek volna a túlélésre. Két generációba telt, mire a nőket sikerült eltüntetni a földről. A '80-as évekre már minden brigádban csak egy nő maradt, aki fizetett „tábori munkás” volt, hogy főzzön a pásztorokra.

Még jóval azelőtt, hogy Szibériába értem volna, láttam a moszkvai metróban egy szocreál

mozaikot, amin a Szovjet Birodalom különböző népeinek képviselői, mindannyian nemzeti népviseletükben, gyümölcsöket hoztak különféle ökológiai területükről a nagy fővárosba. Ez volt Perszeopolisz birodalmi változata, de még annál is több. Ahogyan más nagy birodalmak, a Szovjetunió is felfalta a kisebb közösségeket, felhasználva a peremterületeken található erőforrásokat a központ fogyasztására és újraelosztására. De ez a birodalom egyik korábbira sem hasonlított. Míg a többi, miután beszedte az őslakosoktól és a barbár törzsektől a sarcot békén hagyta volna őket, ahogyan tették azt a cárok is, a szovjet civilizáció arra vállalkozott, hogy ezeket a kisebbségeket is bevonja a nagy-emberi-evolúció tervébe, oktatást és még az uralkodó elitbe vezető utat is nyújtva nekik.

1836-ban Puskin, az orosz magaskultúra nagy ikonja, a következőket írta:

"Nevem bejárja ezt az orosz hazát,

Visszhangzik a szláv s finn ajakon, a még

Vad tunguzén s a messze pusztá

Híve: a kalmuk is eltanulja." (Illyés Gyula fordítása)

Amit Puskin költői túlzásként írt le, a szovjet rezsim valóra váltotta: a tunguz népek tényleg őt szavalják, talán a saját nyelvükön is, de oroszul bizonyosan - és már nem vadak. Amikor Tolja tréfálkozik vagy valami felháborítót tesz, a „Vad tunguz vagyok” kijelentése egy művelt ember irodalmi tréfáját jelzi. A Szovjetunió a '20-as és a '80-as évek között, a forradalom előtti, műveletlen tömegeket, a világon valaha látott legtöbb írástudóval rendelkező társadalommá változtatta (az írástudatlanság elleni „küzdelemmel” és annak „megsemmisítésével”). A filozófia, irodalom és természettudományos könyvek megjelenésüket követően általában 100.000-es példányszámban keltek el, és még a költészetről, vagy az ősi szkíták sírhelyeiről szóló köteteket is el lehetett adni 1000 példányban. 1980-ban Moszkva vagy Leningrád zsúfolt metrójában néma ingázók sorát láthattuk, mindannyian komoly könyvekbe burkolózva, melyeket újságpapírba csomagoltak, hogy védjék a borítót (és ezekben a nyitott, de még bizonytalan időkben talán azért is, hogy eltakarják a címet. 1988-ban a leningrádi metróban majdnem letartóztattak az éber kommunista őrök, amikor meglátták, hogy a sámánizmusról olvasok könyvet.)

A vad, északi őslakos népekre is kiterjesztették ezt az irodalmi programot és a legokosabb fiúkat és lányokat a Herten intézetbe vitték, ami egy külön, az őslakosok oktatására szánt kollégium

Leningrádban, és ahol tanárokká, hivatalnokokká és pártmunkásokká változtatták őket, mielőtt visszatérhettek otthonunkba, mint az új szovjet kultúra belső misszionáriusai. 1947-től az Antónov-2 repülőgépek egészen a pásztor falvakig jutottak, a '60-as években pedig a helikopterek egyenesen a nomádok sátraihoz repültek. Egész családokat küldtek el ingyenes szabadságra szovjetunió-szerte és a szocialista blokk szomszédos országaiba. Bár tisztában voltam vele, hogy a férfiak fiatal korukban szolgáltak a hadseregben, de arra nem számítottam, hogy ezek a röghöz kötött férfiak és nők, akik úgy néztek ki, mint akik még soha sem hagyták el a hegyoldalt, a Fekete-tengernél eltöltött gyógyüdülésükről, Mongóliában, Dzsingisz Kán középkori fővárosában tett kirándulásukról, vagy egy prágai kávézóban, egy kubai értelmiségivel, Kafkáról folytatott beszélgetésükről fognak mesélni.

Létrejött egy új hivatalos terminológia, amely rámutatott, hogy a falu, melyet legelők koncentrikus körei öveztek, önmaga is egy nagyságrendekkel nagyobb, moszkvai központból induló koncentrikus kör külső peremén helyezkedik el. A falvak jelentették a „népesség pontokat” - jelezve, hogy nélkülük és rajtuk túl nem létezhet népesség; és az „ellátási pontokat”, mintha az ellátmány csak kívülről érkezhetne és nem a földtől. A helyszíneket a rénszarvas legelőkhöz való közelség helyett inkább a könnyű megközelíthetőség alapján választották ki. Az egyik hivatalos könyv jól láthatóan semmibe véve a pásztorok saját szempontjait azt írta, hogy amennyiben egy falu úgy helyezkedik el, hogy lehetővé teszi a legelők könnyű megközelíthetőségét, az 'hiba', és a falut meg kell szüntetni vagy átköltöztetni. Szobján az első kunyhók 1920-as felépülése óta állandó helyen maradt, de sok más északi falut többször is áthelyeztek.

Minden birodalomnak ellentmondásos a peremterületeihez fűződő hozzáállása, hol nyersanyagforrásnak, hol biztonsági puffertérnek, hol társadalmi felelősségvállalásnak tekintve azokat. A szovjet állam hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy felkutassa a legtávolabbi, legapróbb közösségeket is és a „sajátjává” (*szvoj*, ami jelentheti azt is, hogy kevésbé furcsává vagy idegenné) változtassa őket. A szovjet politikát az észak feletti „uralom” megszerzésének ideája mozgatta. *Oszvojenyje*, a kifejezés szó szerint kisajátítást jelent. Az uralmat a futurisztikus technológiai fejlődés és a szoros politikai irányítás kombinációjával valósították meg. Moszkva központi helyzetéből nézve az ország legnagyobb vagyona a távolság volt, mivel végtelen természeti erőforrásokat foglalt magába. A légi közlekedés és a rádió megszelídítette a messzeséget és felszámolta a távolságot. Miközben a nemzetközi határok zárva voltak, hogy távol tartsák a kémeket és a romboló külföldi ideológiákat, az ország belsejét homogén térré változtatták, melyben a szovjet állampolgárokat az ország egyik végéből a másikba lehetett költöztetni és bárhová is mentek, pontosan ugyanazokat a

körülményeket találták.

Napjainkban a rénszarvaspásztor közösség minden tagja az alkalmazkodás és a kompromisszumok összetett állapotában él a struktúrákkal, amik alatt felnőttek. A rezsim standardizálta az egymástól több ezer mérföldre található kollektív és állami farmok irányítását, melyek teljesen különböző kultúrájú és a rénszarvas pásztorkodásról egyedi tudással rendelkező embereket tömörítettek. Habár ez a politika sem tudta megakadályozni, hogy a helyi körülmények nagyon különféle eredményeket produkáljanak. Az Alaszkával szemben található Csukotka-félszigeten néhány ezer csukcs terelt egyetlen rénszarvas nyáját, ami 1980-ra az iparosított pásztorkodás hatására több mint fél millióra duzzadt, ami tönkretette a családszerkezetet és reménytelenül függővé tette őket az állami farmoktól. A Jamal-félsziget nyenyecsei viszont képesek voltak megőrizni a hagyományos családi berendezkedésüket, sok saját tulajdonban lévő rénszarvassal együtt, és nagyobb mértékben tudtak részesülni a folyamatosan növekvő hatalmas csordájukból. De ők is ugyanazon hatalmas olaj- és gázipari kitermelések árnyékában élnek, amik nyomorúságossá tették a hantik és manysik életét, és kénytelenek elviselni az óriás gépeket, amik összezúzzák a földet és kitépik a növényzetet, a migrációs útvonalukat mélyen szétvágó gázvezetékek zümmögését és a legelőikre kiömlött több millió liternyi olajat.

Szebján a szovjet rénszarvas-pásztor közösség klasszikus példája volt, belső működését jól mutatta, hogy a közelben szinte egyáltalán nem folyt bányászati vagy ásvány kitermelés tevékenység. Amikor 1988-ban először megérkeztem, három fajta hatalmi szerv volt: a kormány a falu tanácsának formájában, a kommunista párt és az állami farm.

Első barátom Tolja, a falutanács elnöke volt, vagy másképpen *szovjet* (a szó oroszul tanácsot jelent - a ford. megj.). Ez volt a tanácsok sorában a legalacsonyabb szint - felette a Kerületi Tanács, a Regionális Tanács, a Miniszterek Tanácsa (*Szovjet Minisztrov*) - akik nevében a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (Union of Soviet Socialist Republics - USSR) létrejött. A Szovjetunió 1991-es megszűnésével a tanácsot, hogy neve jobban tükrözze funkcióját, átnevezték „közigazgatásra”.

A falutanács egy nagy faépületben kapott helyet, közvetlenül az általa irányított községháza (vagy a *Klub*) mellett. A nagy, dupla üvegezésű ablak mellett egy jókora, bokros fukszia és hibiszkusz tűrte telente a huszonnégy órás sötétséget és virágzott nyaranta a huszonnégy órás napsütés alatt. Toljának két asztala volt, a klasszikus szovjet T alakba rendezve, sok helyen láttam ilyet szerte a

világon, még Katmandu orosz követségén is, ahol úgy ütött el Dél-Ázsiában szokásos többi irodai asztalrendezésétől, mint egy idegen turista. A hivatalnok a T tetején ült, az asztalán elhelyezett üveglap alatt naptárak és megállapodások. A látogatók a T szárának egyik vagy másik oldalán foglalhattak helyet, elfordítva fejüket. A falon Tolja széke mögött egy hatalmas Lenin olajfestmény lógott, a barna józan árnyalataival és egy kis kommunista vörössel, ecsettel festve, mintha az előről készült volna, pedig valójában, mint az összes többi hasonló festmény, egy tömegesen terjesztett fénykép másolata volt, ami már önmagában is a Szovjet Állam alapítójának egy stilizált ikonjaként szolgált. Miközben a látogatók kitekerték nyakukat Tolja felé, a festmény a feje körül glóriának látszott, és a két férfi közötti hasonlóságot sugallta. Mint a közigazgatás vezetője, ő volt felelős a születések és halálozások nyilvántartásáért, a választási jegyzékért, a szociális biztonságért és a közrend fenntartásáért. Ebben a szomszéd szobában ülő titkárnők és könyvelők és egy lenyűgöző, kerek, gumibélyegző segítettek.

A Szovjetuniót valójában nem a választott tanácsok irányították, hanem a választás nélküli, önmagát újratermelő kommunista párt. Az ország egész kormányzati rendszerére árnyékot vetett a vele párhuzamosan létező és nála sokkal erősebb pártstruktúra. Csak a párttagoknak volt esélye, hogy elég megbízhatónak találják őket ahhoz, hogy kormányzati pozíciót kapjanak. Tolja is párttag volt és valószínűleg másképpen nem juthatott volna be a tanácsba. A kommunista párt fenntartotta a saját képviselőjét (*Partkom*), egy falun kívüli sakha férfit. Nagy, elálló fülei voltak, mintegy szó szerint kifejezve politikai funkcióját. A '80-as évek vége felé a hosszan tartó félelem a párttól még nagyon jól érezhető volt a nagyvárosokban. De ebben a távoli faluban a pártkatona már jelentéktelennek tűnt. A kommunista párt, csakúgy mint a Szovjetunió, 1991 december 31-én éjjel feloszlott, de a Partkom már több mint egy évvel korábban otthagya a falut.

A párt eltűnése nem erősítette meg Tolja helyi tanácsát, ahogyan egy kevésbé izolált helyen tette volna. A falu ráadásul helyi rendőr vagy KGB ügynök nélkül működött. Mivel Szebján az ellátás legtávolabbi, vékonyka vonalán helyezkedett el, így a valós hatalom a farm igazgatójának kezében összpontosult, aki even volt, Tolja rokona, és akivel Toljának nézeteltérései voltak. Az igazgató döntésén múlt, hogy ki használhatja a farm traktorát, hogy tűzifát hozzon télen, akinek volt keményfája a padlóburkoláshoz és aki a farm mind a 20.000 rénszarvasának sorsa felett rendelkezett. Annak jeleként, hogy az igazgatót inkább érdemes megfigyelés alatt tartani, mint a falutanács elnökét, a párt képviselőjének irodája a farm menedzsment épületben, az igazgató irodája mellett kapott helyet, ahol a párt férfijai ugyanazokon a csupafül titkárnőkön osztoztak.

Mint frissen érkezett antropológus, nem tudtam megjósolni az első barátságaim hosszú távú hatásait. Anélkül hogy tudatában lettem volna, nem csak barátokat szereztem, hanem az ellenségeiket is. Azzal, hogy Tolja barátjává váltam, azonnal nehéz helyzetben találtam magam az igazgató frakciójával szemben. Az igazgató azt tanácsolta Toljának, hogy vezessen csak körbe (ezt amúgy sem kerülhette volna el, mivel a párt magasabb szintjéről kaptam jóváhagyást) - „de bármit is tégy Tolja” - el tudom képzelni, ahogy hirtelen személyes, meggyőző hangnemre vált - „ne adj ki neki semmiféle információt!”

Ha az igazgatónak volt mit rejtegetnie, másoknak volt mit felfedniük. Először azt hittem, hogy csak a kremlini reformisták és a régi rend védelmezői közötti küzdelem helyi tükröződését látom, a peresztrojkát, ami három éven belül a Szovjetunió összeomlásához vezetett. De amikor kezdtem jobban érteni a közösséget, rájöttem, hogy ez a családok közötti régi küzdelem utolsó felvonása is volt egyben. Tolja apja és az igazgató idősebbik bátyja, bár mindketten rég halottak, ellenfelek voltak. A kommunizmus 1920-as bevezetése, majd pihentetése a '80-as évek végén a peresztrojka alatt, egyszerűen új kifejezésmódokat kínált ezeknek a konfliktusoknak, amik a mai napig a „piacgazdaság” alatt is fennállnak.

Feszültséget éreztem a falutanács és az állami farm mint Bailabchan törzsfőnök leszármazottainak szerepe között is. Az egyik a közszolgáltatásokért aggódott, míg a másik a gazdasági erőforrásokért. Mindkettőt olyan ember vezette, aki látszólag megtestesítette a szervezetének morális karakterét, mint egy kollektív személyiség. Az egyik arra törekedett, hogy a népeiséget minél jobban ellássa, a másik viszont, hogy visszatartson és elkülönítsen. Ez eveneket és a rénszarvasaikat Szebjánban egy ijesztő hegység választotta el egymástól, mely Szangarnál, a szaha tehénpásztorok, ukrán bányászok és orosz gázkitermelők alacsonyan fekvő körzetének fővárosánál kezdődött. 1988-ban Tolja vezetett egy kampányt Szebján Szangártól való elszakításáért és egy even faluval, a 200 mérföldre északra található Szakkurur-al (*Sakkyryr*) való egyesítéséért, hogy egy új, az evenek igényeinek jobban megfelelő körzetet alakítsanak ki. Szakkurur a hegynek ugyanazon az oldalán volt mint Szebján és egy új, megbízhatóbb útvonalat jelentett volna a külvilág felé.

Tolja javaslatát az igazgató kétségbeesetten ellenezte, mivel nem akarta megosztani hatalmát más even vezetőkkal. Állami farmja szinte teljes átfedésben volt a faluval, totális intézményt alkotva, mint egy kolostor, börtön vagy katonai tábor. A falu körüli sáros keréknyomok a mocsárba vezettek, ahol 200 mérföldön keresztül nem volt több néhány nomád sátonnál, és az igazgató döntött a repülőgép ülőhelyeinek elosztásáról is. Az elszigeteltség és az irányítás erősítették

egymást. Szinte mindenki a farm alkalmazottja volt. Még a kórház és az iskola személyzete is, bár a tanács fizette őket külön kormányzati költségvetésből, ugyanúgy függött az igazgatótól az alapanyagok és eszközök tekintetében. Az igazgató hatalma, hogy biztosít-e tűzifát, szanatóriumi kirándulást a Fekete-tengerhez, vagy előrelépést az irodában és a brigádban; a Szovjet Állam és a kommunista párt transzcendens egységét hangsúlyozó vörös zászlók és az általuk keltett áhítat a hivatal felé: olyan megváltoztathatatlanak tűntek, mint a természet törvénye, mely a rénszarvasok éves vándorlását irányította. A Szovjetunióban tilos volt bárhol máshol élni, mint ahová be vagy regisztrálva, és azoknak, akik a farm területén születtek, nem volt könnyű megváltoztatniuk a regisztrációjukat és máshová költözniük, kivéve ha valami városi állást vállaltak, vagy börtönbe kerültek.

Az állami farm irodái sokkal bonyolultabbak voltak, mint a falutanács. [...] Itt dolgoztak a különféle asszisztensek, recepciósök, titkárnők és a támogatást végző többi személyzet. A különféle irodák két lovaspásztor brigádot, hat favágóbrigádot és néhány téli szőrmevadász brigádot irányítottak (akik gyakran a pangó pásztoridőszakban alkalmazott rénszarvaspásztorok voltak); továbbá fenntartottak néhány villanszerelő brigádot, építőmunkást, vízfordót a tóról, szőrme varrodát; leszállópályát; teherautó- és traktorgarázst szerelőkkel; három boltot; nappali iskolát, bentlakásos iskolát, óvodát, kórházat és étkezőt; községházát; egy rókaszőrme farmot, amit később megszüntettek; egy kis farmot tehennel és disznókkal (amit 1992-ben privatizáltak és az állatokat azonnal megették, mivel támogatás nélkül senki sem tudta fenntartani); postahivatalt; rádió és kommunikációs szobát (Szásával a Rádiós Emberrel); Kulturális Agitációs Brigádot (szórakoztató színtársulat Motja, a Zene Asszony vezetésével); egy dízel generátort, mely az összes ház áramellátását biztosította és néhány olaj-fűtőte bojler a középületek számára (az egyes házakat saját fafűtésű kályhával fűtötték). A 750 főt számláló népességből ezek a tevékenységek 300-400 embert foglalkoztattak, gyakorlatilag a teljes munkaképes korosztályt.

Az irodai életet, ahogyan a közösség többi tagja, én is kényszerűnek és megtévesztőnek éreztem. A tér korlátozott volt, a kapcsolati hálók szűkösek, az intrikák pedig hevesek. Pásztorok, falusiak és antropológusok mind egymást figyelték, és mindnek megvolt a maga indítéka. Kint a táborban a pásztorok sosem mulasztották el az alkalmat, hogy emlékeztessenek, hogy a vezetőség, a pénzügy és a szolgáltatások egész építménye csak azon kilencven embernek köszönhetően létezhetnek, akik időjárástól függetlenül lovagoltak rénszarvasaikon a hegyek körül és apró sátraikba tértek nyugovóra, ahol a tizenhárom nő teával és rénszarvasraguval várta őket.

Ez egy teljesen rénszarvason alapuló gazdaság volt. Csak a rénszarvas pásztorkodás hozott létre olyan terméket, amit a külvilág fel el lehetett adni, mivel fáradtságos munkával a hús eljutott a hegycsúcsokon túl Szangárba az ukrán szénbányászokhoz és még azon is túl. A '80-as években a rénszarvashús még mindig jelentős profitot termelt. Minden más tevékenység jelentős veszteséggel működött, még ha valódi költségüket el is rejtette a szovjet kerestámogatások zűrzavara. A rénszarvaspásztorokat viszonylag jól fizették és felügyelték, és ingyen biztosították számukra az egzotikus nyaralásokat, emiatt kellett a '90-es években a rendszert a felismerhetetlenségig megváltoztatni.

A pásztorkodás szigorúan szabályozva volt. A hagyományos vándorútvonalakat racionalizálták, hogy kizárólagos, egymást nem fedő területeket használjanak. A különböző brigádok területén a hat évszak legelői szintén kizárólagosak voltak. Ezeket a területeket kedvesen kiszínezték a térképen: sárga a kora őszi, sötétbarna a késő őszi, kék a téli, rózsaszín a kora tavaszi, világosbarna a késő tavaszi és zöld a nyári. Mindegyiket megjelölték pontos dátumokkal is, mikor kell minden évben ott lennie a csordának. Az egyes szezonális területek „eltartóképességét” úgy számolták ki, hogy további kis parcellákra osztották őket és kidolgozták a rénszarvas-napot, amit az egyes parcellák biztosítottak. Minden brigádvezető kapott egy példányt a térképből.

Épp, mint minden eszményi világban, amit olyan istenek alkottak, akik aztán visszahúzódtak a távoli mennybe, képtelenség volt tartani a tervet. Úgy kezdődött, hogy a '80-as években megpróbáltam meglátogatni a különböző brigádokat a faluból, azokon a helyeken, ahol lenniük kellett volna. De hamar rájöttem, hogy egész csordák vonultak körbe az alatt a 25 év alatt, mióta a főterképet aláírták a botanikusok és földmérők, illetve lepecsételték és hitelesítették a távoli tudományos intézeteik. Néha még a brigádok területén belül is megváltozott a szezonális legelő, vagy túl lett legelve (a tudósok számításai ellenére), és parlagon hagyták, hogy regenerálódjon.

A termelés felügyelésére a farm statisztikák precíz rendszerét tartotta fenn, számszerűsítve a vágóhidra kerülő hús mennyiségétől kedve az újonnan született borjak túlélési arányán át mindent, melyek összesítése egy rakás indigózott táblázatot eredményezett. A rénszarvasok száma az őszi vágásnál minden csordában néhány százzal csökkent és a tavaszi ellésnél növekedett, úgyhogy a létszám két párhuzamos sávot mutatott, júniusban érve el a csúcst és januárban a mélypontot. A számlálást ezeket követően végezték. A tizenhárom szebjáni brigád 1988 júniusi rénszarvasszámát hivatalosan (de valószínűtlenül) 26.000-ra becsülték, ami 2000 brigádonként.

Ahogy a többi szovjet gyárban, a termelékenységet rádiókkal, pénzzel és üdülésekkel

jutalmazták. De ami még fontosabb, az anyagi jutalmak mellett párhuzamosan működött a társadalmi jóváhagyás rendszere is. Minden emberi teljesítmény díjazásra került a Megbecsülés Tábláján, mely az igazgató irodájához vezető folyosón volt kifüggesztve, telerakva fényképekkel, elegáns, kézzel festett feliratokkal, amik a mai napig kitartanak. [...]

Az igazgató irodájában a beszélgetés a rénszarvas termelékenységéről szólt, bár a legközelebbi rénszarvas 30 mérföldnyire, mások pedig akár hatszor ekkora távolságra voltak. Két évet töltöttem az összes szükséges engedély beszerzésével, hogy olyan messzire jöhessenek, mint ez a falu, de itt egy olyan végső akadályba ütköztem, amire nem számítottam. Úgy tűnt, hogy nincs olyan szabály, ami megtiltaná, hogy a pásztorok táborába menjek: a vízumom a farm teljes területére érvényes volt. De oda egyedül lóháton lehetett eljutni, egy olyan állaton, ami a közelmúltban érkezett a sakháktól, mert be lehetett hozni a faluba ott, ahol a rénszarvast nem. Ötletem sem volt, merre induljak és még lovagolni sem tudtam. Érdeklődésekre olyan elutasító válaszokat kaptam, amikkel nem tudtam mit kezdeni. Minden ló távol, a hegyeken túl legelészett és senki sem ért rá, hogy megkeresse őket és senki sem szándékozott elmenni egy táborig. Úgy éreztem magam, mint egy korai tunguz, aki a rénszarvas-nyereg feltalálása előtt szembenéz a tajgával.

Meggyőződésem, hogy az igazgató abban reménykedett, hogy a tehetetlenség majd hazakerget a következő géppel. De addigra találkoztam Toljával, aki nemrég barátkozott össze Platoval. Tolja ki volt éhezve a már levegőben lévő politikai reformra. Szemben állt az állami farm régimódi igazgatójával, egy olyan konfliktusban, ami az emberek életének jobbításáért folytatott bátor és megtorló küzdelemmé fajulhatott volna. Talán meglátta bennem a potenciális szövetségest, amivé később váltam – habár azt nem láthatta előre, hogy a beszélgetéseink, a szibériai és külföldi kalandjaink hatására maga is antropológussá fog válni –, vagy talán ezen a ponton még csak újdonságnak tűntem számára. Tolja segítségemre volt, hogy találjak egy állatorvost, aki másnap indult az egyik táborba. Az állatorvos, miután biztosítottam, hogy tudok lovagolni, beleegyezett, hogy magával visz. Másnap feltűntek a lovak, néhány a táborba visszatérő pásztorral együtt.

A lovakat abban az évben nem lovagolták, úgyhogy még félig vadnak tűntek, egy óráig ágaskodva és rugdosva, mielőtt rá lehetett venni őket, hogy nyugodtan álljanak és fel lehetett rakni a csomagokat. Nagyjából tudtam, hogyan kell felvenni az ügetés ritmusát, de az egyik kengyel hiányzott és nehéz volt fogást találni a másikon az én hatalmas, hajlékony gumicsizmámmal, ami több rétegben volt a vádlim köré hajtva. A nyereg gerincén kilátszott a fém, ami minden zökkenésnél felsértette a faromat. Sorozatosan lemaradtam és amint száraz részre értünk, valaki

rácsapott a lovam farára, ami ettől szó nélkül azonnali ügetésbe kezdett. Minden egyes alkalommal, amikor meredek lejtőn ereszkedtünk le, úgy tűnt, mintha vízszintesen áthajolnék a szakadékon. Fogalmam se volt, hová megyünk és mikor lesz vége ennek az iszonyú érzésnek.

Első éjjel egy sziklás folyóparton táboroztunk le és volt időm arra, hogy abbahagyjam az aggodást és megfigyeljem a pislákoló tűz fényénél társaim drótszerűnek tűnő alakjait. Több év Indiában eltöltött terepmunka után, viharvert arcuk teljesen újszerűnek és egzotikusnak tűnt. Néhányan lapos sapkát hordtak, mások pedig sálat tekertek a tarkójukra. Puskáikkal és pamuttal bélelt fegyenc-kabátjaikkal rablókra vagy hegyi gerillákra hasonlítottak. Az állatorvos megkérdezte, hogy tényleg lovagoltam-e már korábban.

- Igazából, nem – mondtam – de attól tartottam, hogy nem vitt volna magával, ha bevallom.

A férfi felüvöltött nevetésben. Ekkor éreztem először azt az önellátó és anarchikus szellemet, ami egyszerre létezett a hagyományos even kultúra finom tapintatosságával, csakúgy mint a kommunizmus alatti félelemmel, hogy ne tégy semmi olyat, ami hivatalosan nem engedélyezett. Ahogyan a tűz körüli beszélgetésüket figyeltem, rájöttem, hogy van itt egy olyan élet, amit nem lehet felfedni az orosz nyelv rekedtes, suhogó hangjaival. Amikor megérkeztem a törzsi Indiába, egyetlen indiai nyelvet sem ismertem és meg kellett tanulnom a törzsi nyelvet ahhoz, hogy egyáltalán kommunikálni tudjak. Itt viszont az oroszra hagyatkoztam, amit a pásztorok az iskolában jól megtanultak, és ez megnehezítette, hogy elsajátítsam azokat a nyelveket, amiket egymás között használtak: a szahát, amiben egy egész mondat értelme, egyetlen hosszú szóban csapódik le, egyforma magánhangzókkal, megpörgetve a nyelvet; és az event, amiben a hangsúlyos magánhangzók nyitva maradnak minden rövidebb szó végén, vagy egy elharapott mássalhangzóval zárulnak.

A harmadik napon elértük a 11-es brigádot és találkoztam életem első szibériai rénszarvaspásztoraival. A fő csorda látótávolságon kívül volt néhány hegy mögött, de kisebb állatcsoportok a sátrak mellett legelésztek. Időről időre valaki elvezetett egy állatot és lekötötte, vagy felnyergelte és ellovagolt, de ekkor még nem értettem a rénszarvasok különféle kategóriáit és mire használták őket.

Az even tajgai rénszarvas nagyobb, mint a számi fajta, amiket Norvégiában láttam, és a régi időkben egy állatot a csukcsokkal két-három kisebb, tundrai rénszarvasra tudtak cserélni, amik az eveneknek csak a húsup miatt kellettek. Amint elértem és megérintettem egyiküket, éreztem, hogy egy tekintélyt parancsoló lényel állok szemben. Gesztenyebarna volt a szőre, de néhány árnyalattal

világosabb a nyaka körül, ahol dúsabb volt. Olyan vastag volt a bundája, hogy belenyomhattam az ujjaimat és alig éreztem alatta testének szilárdságát, de ennek ellenére a szőr sima volt, nem bozontos, és gazdag, füstös illata az életem állandó részévé vált. A szemei voltak a leglenyűgözőbbek, hatalmasak, kifejezők, egy pillantásával meg tudott ígézni. Ez az állat, ha nem falja fel előbb ember vagy farkas (vagy pusztul el sérülés, vírus vagy parazita által), tizenkettőtől tizenöt évig is él. Az orrát kemény, kerges bőr borítja, amivel legeléskor fel tudja túrni a havat. Ebben a kemény orrban, mint később megtudtam, olyan érzékeny orrlyukak lapulnak, amikkel nem csak hogy szembe szélben is képes megérezni a vadászt, hanem a hó alatt lapuló növényt, vagy a 100 méterrel odébb növe gombát is. Egy kis sót tartottam a tenyeremben és a rénszarvas egy nyalással reagált erős, érdes nyelvvel.

Egy hónapig maradtam, 1988 késő szeptemberéig, egy agglegény sátrában éltem és részt vettem az olyan őszi feladatokban, mint az agancsok fűrészelése és a karámkészítés vörösfenyőágakból. Ez volt egyben az első alkalom, hogy találkoztam Vlagyimir Nyikolájevicsel, egy kedélyes, idősebb férfival, pirosposzsgás kerek arccal és monoton hanglejtéssel, a 9-es tábor nyugdíjazott brigádvezetőjével, aki utazgatott a brigádok között és besegített, pusztán szórakozásból. Vlagyimir Nyikolájevicsset széles körben csodálták hozzáértéséért. A kései, fegyverei és hámjai mindig kifinomultan működtek és az elkövetkezendő évek során, amikor magával visz csodálatos hegyi utazásaira a hegyekbe, sokat köszönhetek majd tudásának és barátságának.

Abban az időben azonban a Szovjetunió még mindig nagyon zártnak tűnt, a politikai kapcsolatok láncolata, a hivatalos engedélyek és a véletlenszerű találkozások, amik idevezettek engem, pedig olyan rendkívülinek, hogy sosem gondoltam volna, hogy ezt megismételhetem. Még kevésbé tudtam elképzelni, hogy más rénszarvaspásztor népeket is meg fogok látogatni Észak-Oroszország több ezer mérföldjén át, és diákokat fogok ideküldeni, hogy itt éljenek, vagy hogy egyszer majd eljön ide a családom és gyermekeimnek saját rénszarvasaik lesznek.